

ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՐԴԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պետության
և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի
ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Առաջին Հանրապետության արդարադատության նախարարության կենտրոնական ապարատի կարևոր օղակն ու նախարարության աշխատող մարմինը նախարարի դիվանն էր (մինչև 1920թ. երկրորդ կեսն այն կոչվում էր գրասենյակ): Նախարարության դիվանը ըստ նախարարության հաստիքացուցակների իր գործունեության սկզբից մինչև վերջ կրել է որոշակի կառուցվածքային փոփոխություններ և ընդլայնվել, ինչը պայմանավորված էր դիվանի աշխատանքային ծանրաբեռնվածության աճով:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր օրենսդրական բնույթի գործերը և մասնակցում էր նախնական օրինաստեղծ աշխատանքին: «Օրենսդրական» բնույթի գործերի տակ հասկացվում էր օրենքների փոփոխման, լրացման և մեկնաբանման գործերը, գրագրությունը ինչ որ պաշտոնների և հաստիքների հիմնադրման, վերափոխման կամ վերացման հարցերով, ինչպես և արդարադատության նախարարության կառավարմանը ենթակա որևէ մասի լավագույն կառուցման միջոցառումների իրականացման մասին գործերը¹: Դիվանը նախարարության տեղական հիմնարկությունների վերստուգումների, հաշվետվությունների և այլնի արդյունքներում կամ ստորին օղակների առաջարկությունների հիման վրա մանրամասն մշակում էր այդ նախագծերը, իհարկե, նախարարի գիտությամբ, հիմնավորում դրանց ընդունման անհրաժեշտությունը կամ մերժումը, մասնակցում էր զանազան գերատեսչություններից ուղարկված օրինագծերի քննարկմանը և տալիս էր եզրակացություններ դրանց վերաբերյալ: Այս գործընթացում արդարադատության նախարարի խորհրդի և դիվանի գործունեությունը սերտորեն առնչվում էին: Վերջնական տեսք ստացած և Նախարարների խորհուրդ ուղարկվող օրինագծերի տակ ստորագ-

րում էր ոչ միայն արդարադատության նախարարը, այլ նաև դիվանի տեսուչը:

Արդարադատության նախարարությունը աշխատանքներ էր տանում գործող օրենսդրության կողմնակցման, համակարգման ու թարգմանության ուղղությամբ, իր իրավասության սահմաններում հրապարակում էր շրջաբերական հրահանգներ գերատեսչական մարմինների կողմից օրենքների կիրառման կարգի ու այլ հարցերով²: Այն ժամանակահատվածներում, երբ օրինաստեղծ գործառնությունն իրականացնում էին Հայաստանի խորհուրդը կամ Հայաստանի պառլամենտը, արդարադատության նախարարության, մասնակցությունն օրինաստեղծ գործունեությանը հանգում էր այն բանին, որ նախարարությունը մշակում էր օրենքների նախագծերը, իսկ այնուհետև դրանք արդարադատության նախարարի կողմից առաջարկվում էին Նախարարների խորհրդի նիստերի քննարկմանը: Կառավարության կողմից հավանություն ստանալու դեպքում այդ օրինագծերը ուղարկվում էին օրենսդիր մարմինների (Հայաստանի խորհրդի, իսկ հետագայում Հայաստանի պառլամենտի) դիվաններին: Այստեղ դրանք խորհրդարանական ընթացակարգերին համաձայն դառնում էին քննարկման առարկա: Այն ժամանակահատվածներում, երբ օրենսդիր գործառնություն իրականացնում էր կառավարությունը, նախարարների կամ այլ գերատեսչությունների կողմից Նախարարների խորհուրդ մտցված օրինագծերը հաստատվելուց հետո ստանում էին օրենքի ուժ:

Հայաստանի խորհրդի, իսկ այնուհետև Հայաստանի պառլամենտի և Նախարարների խորհրդի նիստերի պահպանված օրակարգերի, արձանագրությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության նախարարության գերատեսչության գծով համարյա բոլոր օրենքները

www.lawinstitute.am

մինչև ընդունվելը և հրապարակվելը որպես օրինագծեր մշակվել են արդարադատության նախարարությունում: Այս օրենքներն ըստ իրենց առարկայի, այսինքն՝ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ոլորտի, կարելի է բաժանել մի քանի պայմանական խմբերի: Առաջինը դա դատական շինարարությանը կամ դատարանակազմությանը վերաբերվող օրենքներն էին, որոնք այստեղ հետազոտության առարկա չենք դարձնի դրանց բավականին մանրագին ուսումնասիրված լինելու պատճառով³: Արդարադատության նախարարությունում մշակված և օրենսդիր կողմից ընդունված օրենքների երկրորդ խումբը վերաբերում էր արդարադատության իրականացման ընթացակարգերին: Այս խմբի օրենքներով փոփոխվում էին կամ լրացվում էին գործող քրեադատավարական և քաղաքացիադատավարական օրենքները: Դատավարական բնույթ ունեցող օրենքներից էին՝

ա) 1918 թ. սեպտեմբերի 28-ին Հայաստանի խորհրդի կողմից ընդունված «Քրեական դատավարության կանոնադրության մի քանի հոդվածների փոփոխման մասին» օրենքը,

բ) Նախարարների խորհրդի 1919 թ. հունիսի 25-ի «Հաշտարար ատյաններում վկաների հարցաքննության կարգը փոխելու մասին» օրենքը⁴,

գ) Հայաստանի պառլամենտի 1920 թ. ապրիլի 3-ի «Հաշտարար և ընդհանուր դատական հաստատությունների մեջ քրեական գործերի համար առնելիք գումարները բարձրացնելու մասին» «Հաշտարար և ընդհանուր դատական հաստատությունների մեջ քաղաքացիական գործերի համար առնելիք գումարները բարձրացնելու մասին» օրենքները⁵,

դ) Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. հունվարի 13-ի «Դատաստանական հարկերի արդար վճարելի մասն գրավականների և թղթերի տուրքի ավելացման մասին» օրենքը⁶,

ե) Հայաստանի պառլամենտի 1920 թ. ապրիլի 9-ի «Դատական կատարածուների վարձատրությունների ժամանակավոր սակը փոխելու մասին», օրենքը⁷,

զ) Նախարարների խորհրդի 1920 թ. մայիսի 20-ի «Դատական հաստատությունների կանոնագրքի 461 հոդվ. մեջ նշված գումարն ավելացնելու մասին» օրենքը⁸:

Արդարադատության նախարարությունում մշակվել են նաև օրինագծեր, որոնք վերաբերվում

էին քրեական իրավունքի ոլորտին և որոնցով առաջարկվում էր փոփոխություն մտցնել գործող քրեական օրենսդրության մեջ, կամ էլ որպես հանցագործություն սահմանում էին նոր հանրորեն վտանգավոր արարքներ: Այդպիսի օրինագծերից, որոնք հետագայում ընդունվել են օրենսդիր մարմինների կողմից հատկապես աչքի են ընկնում Նախարարների խորհրդի 1920 թ. մայիսի 8-ի «Արտակարգ դատարանի և նրա դատին ենթակա գործերի մասին ժամանակավոր օրենքը»⁹: Այս օրենքով սահմանվում էին առանձին հանցավոր արարքներ, դրանց հանցակազմների հատկանիշները, պատժամիջոցներն այդ արարքները կատարելու համար: Օրենքով սահմանված որոշ հանցավոր արարքներ կրկնում էին գործող քրեական օրենսդրությունը հանցավոր արարքի հանցակազմի հատկանիշները սահմանման մեջ (բայց ոչ պատժամիջոցների): Սակայն սահմանվում էին նոր հանցատեսակներ, որոնք գործող օրենսդրության մեջ չկային: Օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետության անկախության դեմ քարոզչություն մղելը»¹⁰: Քրեաիրավական բովանդակություն ունեցող օրենքներից էին նաև «Պետական դրամանիշեր կեղծելու դեմ պատիժներ սահմանելու մասին օրենքը»՝ ընդունված 1920 թ. օգոստոսի 20-ին, իսկ այնուհետև «Պաշտոնեական հանցագործությունների մասին ժամանակավոր օրենքը», ընդունված 1920 թ. հոկտեմբերի 2-ին՝ Նախարարների խորհրդի կողմից¹¹:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության արդարադատության նախարարությունում մշակվել են նաև համաներման (ամնիստիայի) ակտերի նախագծեր: Արդարադատության նախարարության նախաձեռնությամբ ընդունված առաջին համաներման ակտը հմարվում է «1919 թ. Մայիսի 28-ին ներման հրովարտակը»¹²: 1919 թ. մայիսին Հանրապետությունում պատրաստվում էին հանդիսավոր կերպով նշելու Հայաստանի Հանրապետության հռչակման և անկախության տարեդարձը: Համաներման ակտի ընդունման նախաձեռնությունը ելնում էր արդարադատության նախարարության կառուցվածքում գործող Հայաստանի բանտային տեսուչից: Բանտային տեսուչը 1919 թ. մայիսի 27-ին՝ անկախության տարետարձի նախօրեին զեկուցագիր է ներկայացրել արդարադատության նախարարին: Այդ զեկուցագրով բանտային տեսուչը առաջարկում էր նախարարին այդ օրը նշանավորել նաև ընդհանուր ներման ակտով, որով «հայրե-

www.lawinstitute.am

նիքի համար նշանավոր, հանդիսավոր և ուրախալի այդ օրը ... ընդգծել նաև Հայաստանի բանտերում պահվող կալանավորների վիճակի թեթևացմամբ, որպեսզի մեր հայրենիքի յուրաքանչյուր անդամ՝ լինի դա ազատ քաղաքացի, թե ազատազրկված ուրախալի ընդունի այդ պատմական օրը»¹³ : Արդարադատության նախարարը նույն օրը ևեք հանպատրաստից զեկուցում է այդ մասին Նախարարների խորհրդին, որն այդ պահին, համաձայն ապրիլի 27-ի Հայաստանի խորհրդի օրենքի, օժտված էր օրենսդրական լիազորություններով: Նախարարների խորհուրդը համաձայնվում է նախարարների փաստարկների հետ և ընդունում է օրենք (հրովարտակ), որում ասված էր «Ի նշանավորումն մայիսի 28-ի ազատել վարչական կարգով ձերբակալվածներին և ներել մինչև մայիսի 28-ը մեղանշած հանցագործների պատժի կեսը»¹⁴ : Համաներման մեկ այլ ակտի նախագիծ արդարադատության նախարարությունը մշակել է 1920 թ. հունվարին: Առիթն այս անգամ Հայաստանի Հանրապետությունը դաշնակիցների կողմից դեֆակտո ճանաչելն էր (1920 թ. հունվարի 19): Արդարադատության նախարարը «Հայաստանի Հանրապետության անկախության ճանաչելու առթիվ մեղադրյալներին ներումն շնորհելու մասին»¹⁵ օրինագիծը զեկուցվել է Նախարարների խորհրդին, որը օրինագիծն օրենսդրական նախաձեռնության կարգով ուղարկվել է խորհրդարան¹⁶ : Սակայն այդ օրինագիծը Հայաստանի պառլամենտում չի ընդունվել¹⁷ :

Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունում արդարադատության նախարարությունն աշխատանքներ է տարել նորանկախ պետության հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության մշակման ուղղությամբ: Արխիվային փաստաթղթերի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության նախարարությունում 1920 թ. սկզբներին քայլեր են ձեռնարկվել սահմանադրության նախագծի մշակման ուղղությամբ: Այդ ժամանակ արդարադատության նախարարությունը ղեկավարում էր Ա. Չիլինգարյանը: Ենթադրում ենք, որ նախարարն հանրապետության հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության նախագծի մշակման ուղղությամբ աշխատանքները տարել է հանրապետության քաղաքական ղեկավարության հանձնարարությամբ: Այդպիսով, հանրապետության քաղաքական ղեկավարությունը փոխել էր իր սկզբնական դիրքորոշումը, այն է՝ ապագայում սահմանադիր ժողովի

միջոցով սահմանադրության ընդունումը: Արխիվային ֆոնդերում պահպանվել են արդարադատության նախարար Ա. Չիլինգարյանի նամակներն ուղղված Ս. Տիգրանյանին և Հ. Մանանդյանին: Ա. Չիլինգարյանը 1920 թ. ապրիլի 14-ի նամակով առաջարկում է նրանց կազմել ՀՀ Սահմանադրության նախագիծը մեկ ամսվա ընթացքում¹⁸ : Վերջիններս պատասխան նամակում հարցում էին անում թե «ինչպիսի՞ Սահմանադրության մասին է խոսքը: Արդյո՞ք պետական կազմակերպման ձևն ու մարմիններն որոշող մի մնայում հիմնական օրենք նախագծելու խնդիր է դրվում այժմ, որով ՀՀ ապրելու է հետագայում»¹⁹, և որի մշակումը նրանք համարում էին դեռ վաղ Հայաստանի պետական կյանքի արտաքին անորոշության պատճառով, «թե ավելի համեստ-համառոտ մի օրենքի մասին է խնդիրը, որ պետք է ձևավորի և որոշի այն հիմունքը, որով ներկայումս վարվում է և առաջիկայում էլ ղեկավարվելու է մեր հանարպետությունն իր մարմիններով», որը որպես իրավական փաստաթուղթ իրավաբանական ձևակերպում կտար Հայաստանի Հանրապետության պետական կյանքի առկա, փաստացի վիճակին: Արդարադատության նախարարի՝ Ա. Չիլինգարյանի պատասխանում խնդիր է դրվում մշակել մշտական Սահմանադրության և ոչ թե ժամանակավոր Սահմանադրության նախագիծ²⁰ :

Արդարադատության նախարարությունը հատուկ քայլեր էր ձեռնարկում իրավաստեղծ մշակույթի մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ: Արխիվային փաստաթղթերի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ Առաջին Հանրապետության իրավական համակարգի սրված հիմնախնդիրներից էր նաև իրավաստեղծ իրավաբանական տեխնիկան, օրինաստեղծ աշխատանքի որակական կողմերի ապահովումը: Օրինականության և կայուն իրավակարգի ապահովման անհրաժեշտ պայմաններից մեկն էլ հարաբերականորեն կայուն, որակյալ օրենսդրական ակտերի, որպես իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքի, առկայությունն էր: Իրավական կարագավորման արդյունավետության ապահովման, օրինականության պահանջների կենսագործման համար աննպաստ է ինչպես փոփոխվող իրադրության պայմաններում կոշտ կերպով կայուն օրենսդրությունը, այնպես էլ դրա անընդհատ շարժը, անկայունությունը, ինչն ակնհայտ նկատեցինք վկաների և՛ երդման, և՛

բերման ենթարկելու կարգի վերաբերյալ օրենքները վերլուծելիս: Հայաստանի Առաջին Հանրապետության օրենսդիր մարմինները հանրապետության գոյության ողջ շրջանում չորս անգամ անդրադառնալով այդ հիմնահարցերի իրավական կարգավորմանը, այնուամենայնիվ չկարողացան ստեղծել իրավական կարգավորման օպտիմալ տարբերակ, վերացնել արդարադատության իրականացման խոչընդոտները: Պատճառները նրանումն էին, որ իրավաստեղծ աշխատանքում նախ չկար որևէ փորձ, և անշուշտ մշակույթ, ինչի հետևանքով առաջարկվող իրավաստեղծ լուծումները համակարգված չէին, դրանք չէին կառուցված ժամանակի հրամայական խնդիրների վրա: Այդպիսով օրենսդիր մարմինները չէին կողմնորոշվել իրավաստեղծ աշխատանքի ռազմավարական ու մարտավարական ուղղությունների հարցում, որից և ելնելով պետք է կազմել հանրապետության հասարակական կյանքի առանձնահատուկ պահանջմունքներից ու կարիքներից բխող որոշակի օրենսդրական ծրագրեր ու իրագործելին:

Առաջին Հանրապետությունում նոր հիմնադրված իրավաստեղծ կառուցակարգի ոչ արդյունավետ և իրավիճակին ոչ համապատասխան գործողության պատճառ էին օրենսդիր մարմինների անընդհատ փոփոխությունը՝ սկզբում Հայաստանի խորհուրդ, այնուհետև Նախարարների խորհուրդ, Հայաստանի խորհրդարան, այնուհետև նորից Նախարարների խորհուրդ: Նման «հարաշարժությունը» հանգեցնում էր ոչ միայն օրենքների անարդյունավետության, օրինականության ու իրավակարգի անկայունության, այլև հեղինակագրկում էր հենց օրենսդիր իշխանությանը և բարձրագույն իրավական կարգավորիչին՝ օրենքին: Օրենսդրական տեխնիկայի նման թերությունները հետևանք էին ոչ միայն որոշակի օբյեկտիվ պատճառների, այլ նաև սուբյեկտիվ՝ այսինքն օրենսդիր մարմինների կամ իշխանությունների անձեռնահասության: Կյանքի իրական պահանջմունքին ու կարիքներին համապատասխան օրենքներ ստեղծելու և հրապարակելու համար նրանք պետք է ունենային նախ և առաջ որոշակի պատրաստվածություն, փորձառություն և մասնագիտական ունակություններ: Այսինքն՝ կարևորվում էր տեսական և գործնական որոշակի հմտություններ ունեցող իրավաբանների մասնակցությունն իրավաստեղծ աշխատանքին, նրա բոլոր փուլե-

րում: Սակայն Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը գրկված էր նման հնարավորությունից, որովհետև հայ ժողովրդի կրթված, գիտակ ներուժը, հատկապես իրավագետների ծանրակշիռ մասը գտնվում էին Հայաստանից դուրս: Նույնիսկ դատական համակարգում համապատասխան պաշտոնյաների հավաքագրման հարցում կային դժվարություններ, էլ ուր մնաց իրավաստեղծ ոլորտը: Օրինակ՝ 1919 թ. ընտրված Հայաստանի պառլամենտի 80 պատգամավորներից իրավաբանական կրթություն ունեին ընդհամենը տասնվեցը: Ընդ որում նրանց մեծ մասը կամ Երևանում չէր, կամ էլ աշխատում էր գործադիր իշխանության մարմիններում և դրանով իսկ գրկված էր պատգամավորի կոչումից: Այս պայմաններում, եթե հնարավոր չէր օրենքների իրականությանը, հասարակական հարաբերություններին համապատասխանող որակական աստիճանն ու իրավաբանական արդյունավետությունն ապահովելը, զոհն նոր ընդունվող օրենքը կամ գործող օրենքների լրացումներն ու փոփոխությունները պետք է համապատասխանեին գործող օրենսդրությանը, որպեսզի բացառվեր օրենսդրության մեջ խառնաշփոթը, կոլիզիաները, թյուրիմասծությունները, որոնցով առանց այդ էլ լի էր այդ ժամանակի օրենսդրությունը (կայսերական, Ժամանակավոր կառավարության, Անդրկովկասյան կոմիսարիատի, Անդրկովկասի Մեյմի, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր մարմինների):

Եթե Հայաստանի խորհրդում, իսկ այնուհետև Հայաստանի պառլամենտում օրենքների ընդունման խորհրդարանական ընթացակարգը զոհն որոշ չափով երաշխավորում էր այդպիսի թերություններից օրենքների գերծ մնալը, ապա նույնը չենք կարող ասել գործադիր իշխանության՝ Նախարարների խորհրդի մասին, հատկապես այն ժամանակաշրջաններում, երբ նա օժտված էր օրենսդրական լիազորություններով: Պատճառը կայանում էր նրանում, որ կառավարությունում իրավաստեղծ ընթացակարգը շատ պարզ ու հասարակ էր, ինչը չէր կանխում գործադիր ընդունած օրենքների թերությունները: Նմանատիպ օրինագծեր և օրենքներ հանրապետության օրենսդիր մարմինների գործունեությունում հանդիպում են բավականին շատ²¹: Այդ եզրակացությունը կարող ենք հաստատել «Հաշտարար ենթակայության լրացման մասին» օրենքի օրինակով, որն ընդունել է Նախարարների խորհրդը 1919 թ. մայիսի 9-ին²²:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Այդ օրենքի նախագիծը մշակել էր արդարադատության նախարարությունը: Օրենքը ընդունել էր օրենսդիր լիազորություններ ունեցող Նախարարների խորհուրդը: Վերջինս, լինելով քաղաքական մարմին, իր կազմով ձեռնահաս չլինելով իրավաբանական հարցերում, մանրակրկիտ չէր խորացել կարգավորման ենթարկվող հիմնահարցերի և օրինագծի բովանդակության մեջ, ընդունել էր այն պարզ քվեարկությամբ, ինչպես սովորաբար դա կատարվում էր: «Հաշտարար ենթակայության լրացման մասին» օրենքի հաստատված բնօրինակի²³, ինչպես նաև ավելի ուշ «Կառավարության լրաբեր» պաշտոնաթերթում հրատարակված տեքստի²⁴ համեմատական հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ դրանք էականորեն տարբերվում են իրարից: Կառավարության լրաբերում հրատարակված օրենքի տեքստը սղագրված, սրբագրված է: Դրանում ակնհայտ թերություններ չեն նկատվում: Ենթադրվում է որ այդ սրբագրումը արվել է օրենքն ընդունելուց հետո միայն: Ենթադրում ենք, որ մինչև պաշտոնական հրատարակությունը առանց օրենսդրական ընթացակարգի անցկացման օրենքը շտկվել է: «Հաշտարար ենթակայության լրացման մասին» օրենքի բնօրինակում կա շփոթ «գողացված» և «հափշտակված» հասկացությունների միջև: Պաշտոնական հրատարակությունում հաշվի է առնված այդ դիտողությունը և «գողացված» եզրույթը փոխարինված է «հափշտակված» եզրույթով: Եթե արդարադատության նախարարությունում, որտեղ մեծամասամբ աշխատում էին մասնագետները և համարյա յուրաքանչյուր օրինագիծ քննվում էր հատուկ խորհրդակցություններում, կազմված օրինագիծն ուներ այդպիսի թերություններ, ապա մյուս նախարարություններում այս հարցում վիճակն անհամեմատ ավելի վատն էր:

Օրինաստեղծ աշխատանքում առանձնակի նշանակություն ուներ նաև իրավաբանական լեզվի և եզրութաբանության հարցը: Քանի որ չկար հայերեն իրավաբանական հասկացությունների և եզրույթների մշակված համակարգ, ապա առաջ էին գալիս դժվարություններ ու խնդիրներ նորմատիվ իրավական ակտերում դրանց իրավաբանական ճիշտ ձևակերպումների հարցում: Գործնականում օրենքների թարգմանությունը ռուսերեն բնագրերից հայերենի միշտ էլ կատարվում էր շտապ ու տառացի: Լեզվասխալների հետևանքով ստացվում էր, որ

թարգմանություններն հաճախ խեղաթյուրում էին բնօրինակի իսկական իմաստը: Միևնույն հասկացությունը տարբեր ժամանակներում և տարբեր մարմինների աշխատանքում, մամուլում թարգմանվում էր տարբեր կերպ, ինչն առաջ էր բերում հասկացությունների ապարատի խառնաշփոթ, որն էլ իր հերթին հանգեցնում էր դժվարությունների պետական մարմինների գործունեության մեջ: 1918-1919 թթ. համարյա ամբողջ նախնական օրինաստեղծ աշխատանքը տարվում էր ռուսերեն: Արխիվային ֆոնդերում հաճախակի են օրինագծերը, որոնք կազմվել են և՛ ռուսերեն, և՛ հայերեն, ինչն հնարավորություն էր տալիս գոնե այս ձևով խուսափելու թարգմանական թերություններից²⁵: Ելքն իրավաբանական հասկացությունների համակարգի մշակումն էր և դրա պաշտոնական միասնականացումը բոլոր պետական մարմինների գործունեության մեջ: Դրա առաջին քայլն իրավաբանական բառարանի կազմումն ու պաշտոնական հրատարակումն էր: Արդարադատության նախարարությունում գիտակցում էին այս միջոցառման կարևորությունը և ջանքեր էին թափվում այս ուղղությամբ աշխատանքներ տանելու համար: 1919 թ. հունիսի 25-ին արդարադատության նախարարի Նախարարների խորհրդում արված զեկուցմամբ կարևորելով իրավաբանական տերմինների բառարանի հրատարակման անհրաժեշտությունը՝ նախարարությանը հատկացվեցին վարկեր այդ աշխատանքները կատարելու համար²⁶: Իրավաբանական բառարանը կազմելու էր Թիֆլիսի «Հայ փաստաբանների միություն» կազմակերպությունը²⁷:

Արդարադատության նախարարության դիվանի գործառույթ էր արդարադատության ոլորտի վիճակագրական գործի կազմակերպումը և դատվածության տեղեկագրերի հրատարակումը, ինչպես նաև նախարարության գործունեության հաշվետվությունների կազմումը²⁸: Արդարադատության նախարարությունն իր դիվանի միջոցով վարում էր նախարարության համակարգի մեջ մտնող պետական մարմինների և հիմնարկությունների կազմի և գործունեության մասին տվյալների հավաքագրումը և օրենքին համաձայն դրանց համակարգման հիման վրա դիվանը պետք է կազմեր «Արդարադատության նախարարության վիճակագրական տվյալների ժողովածու», «Քրեական գործերով վիճակագրական տվյալների ժողովածու», «Դատվածու-

www.lawinstitute.am

թյան մասին տեղեկանքների տեղեկագիր»²⁹ :

Համաձայն օրենքի արդարադատության նախարարությունում պետք է կազմվեին նախարարության ընդհանուր գործունեության հաշվետվությունը, այսինքն՝ նախարարության ողջ համակարգի, դրան ենթակա մարմինների ու հիմնարկությունների գործունեության ընդհանուր պատկերը ներկայացնող փաստաթուղթ³⁰ : Այդ հաշվետվությունը կազմվում էր արդարադատության նախարարության համակարգի մեջ մտնող տեղական և կենտրոնական մարմինների ու հիմնարկությունների, դրանց պաշտոնատար անձանց պատրաստի հաշվետվությունների, զեկույցների հիման վրա: Արդարադատության նախարարության ընդհանուր գործունեության հաշվետվությունը անհրաժեշտության դեպքում ներկայացվում էր կառավարությանը կամ հրապարակվում: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այդպիսի բնույթի հաշվետվություններ արդարադատության նախարարությունում կազմվել են և արխիվային գործերում մենք հանդիպում ենք դրանց մի քանի օրինակների, որ հիմնականում կազմվում էին կառավարություն ուղարկվելու կամ մասնուլի համար: Դրանց առանձնահատուկ գիծն այն էր, որ ծավալով մեծ չէին, ամենաշատը երկու թերթ և հիմնականում նկարագրում էին Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգը, նշում նախարարության գործունեության մաս կազմող որոշ միջոցառումների իրականացման փաստը և այլն, սակայն, ըստ էության, չէին տալիս հանրապետության դատական համակարգի գործունեության էական կողմերը, գործունեության թերությունները, դրանց պատճառները, իրավիճակի վերլուծությունը, դրանից բխող պատասխան քայլերն ու միջոցառումները: Եթե համեմատում ենք արդարադատության նախարարություն ուղարկված առանձին դատական և այլ տեղական մարմինների կենտրոն ուղարկված զեկույցագրերը և արդարադատության նախարարության համառոտ ամփոփագիր-հաշվետվությունները, որոնք ուղարկվել են կառավարությանը, ապա ակնհայտ է դառնում այն փաստը, որ այդ հաշվետվությունները չէին նկարագրում գործերի իրական վիճակն արդարադատության ոլորտում և ստեղծվում է տպավորություն, որ կառավարության առաջ նախարարները զբաղվում էին աչքակապությամբ: Այսպես, վարչապետ Հ. Օհանջանյանը 1920 թ. հոկտեմբերի 6-ին բոլոր նախարարություններից

պահանջել էր կառավարություն ուղարկել տեղեկություններ նախարարության գործունեության մասին: Հաշվետվությունն ուղարկվել էր 1920 թ. հոկտեմբերի 20-ին³¹ : Ինչպես և նախորդ ժամանակաշրջանում կազմված այս բնույթի փաստաթղթերը սա ևս մի քանի խոսքով նկարագրում է դատական համակարգը հանրապետությունում, տալիս արտակարգ դատարաններում քննված գործերի թվական տվյալները, թվարկում նախարարության մշակված օրինագծերը «բյուրո կառավարության» գործունեության ժամանակաշրջանում և վերջ: Իսկ այդ ընթացքում տեղերից նախարարությունը ստանում էր գործերի իրական վիճակը նկարագրող զեկույցներ, որոնք ավելի անկողմնակալ էին³² :

Արդարադատության նախարարության դիվանը տնօրինում էր դատական գործերով վարույթը³³ : Այս բնույթի գործունեությունը ենթադրում էր դիվանի կողմից դեռևս ընթացքի մեջ գտնվող դատական գործերի վերաբերյալ խնդրագրերի ու գանգատների քննարկում: Որպես գործադիր գործունեություն այն իրականացվում էր դատարանակազմական և դատավարական օրենսդրության, դատական մարմինների անկախության պահպանմամբ: Անհրաժեշտության դեպքում դիվանը հասնում էր դատական մարմինների և նրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև դատախազական հսկողության պաշտոնյաների, դատական մարմինների կից գործող պաշտոնատար անձանց դատավարական և այլ բնույթի, օրինակ՝ նոտարական, գործունեության մեջ բացթողումների ու թերությունների վերացմանը, կարգապահական վարույթի հարուցմանը:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր մասնավոր դեպքերի համար քաղաքացիական և քրեական օրենսդրության կիրառման հարցերը: Մասնավոր դեպքերի համար քաղաքացիական և քրեական օրենսդրության կիրառման հարցերով վարույթը կարող էր հասցնել նաև արդարադատության նախարարության օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքի կիրառման միջոցով գործող քաղաքացիական և քրեական օրենսդրությունը փոփոխության ենթարկելուն կամ էլ գործող քաղաքացիական օրենսդրությանը համապատասխան կնքված քաղաքացիական-իրավական պայմանագրերի՝ օրենսդրական կարգով անվավեր հայտարարելուն: Հանրապետության իրավական պրակտիկայում հանդիպում ենք այդպիսի մի քանի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դեպքերի: Գրանցից առաջինը 1919 թ. մայիսի 1-ին արդարադատության նախարարության զեկուցման հիման վրա Նախարարների խորհրդի կողմից ընդունված օրենքն էր, համաձայն որի օրենսդրական կարգով Կողբի աղահանքերի կապալի պայմանագրերը համարվում էին անվավեր և գրավվում էին «ի արքունիս», այսինքն՝ պետականացվում էին³⁴: Ըստ արդարադատության նախարարության բացատրագրի՝ 1918-1919 թթ. ընթացքում գյուղի «կուլակները և հարուստները» օգտվելով գյուղացիության հիմնական զանգվածի սնանկությունից և սովի մատնված լինելու հանգամանքից չնչին գումարներով գնել էին սովամահության դատապարտված գյուղացիների այգիներն ու արտերը, կապալով գնել նաև ապագա բերքը: Հանրապետության մամուլը մի քանի անգամ անդրադարձել էր այդ «օրինական թալանի» փաստերին, իսկ գավառներից բազմաթիվ դժգոհություններ էին հասնում այդ մասին: Այդպիսի բնույթի մի խմբագրական հոդված «Հանուն արդարության» վերնագրով տպագրվել է նաև 1919 թ. հունիսի 14-ին Հայ հեղափոխական դաշնակցության Երևանի կենտրոնական և տեղական կոմիտեների օրգան «Հայաստանի աշխատավոր» թերթում: Հոդվածը կառավարությունից պահանջում էր «գեթ եկող տարի սովամահության հազարավոր թեկնածուներին ու անխուսափելիորեն մահվան դատապարտվածներին փրկելու սովի ճանկերից, միաժամանակ տարրական արդարության ակտ կատարելու»³⁵, օրենսդրական կարգով անվավեր հայտարարելով այդ օրինական «գնում-թալանի» պայմանագրերը: Խմբագրական հոդվածի հրապարակումից տասնմեկ օր հետո արդարադատության նախարարն օրենսդրական լիազորություններով օժտված կառավարությանը ներկայացրեց համապատասխան օրինագիծը, ինչը և ընդունվեց կառավարության կողմից որպես օրենք: Համաձայն այդ օրենքի 1918 թ. դեկտեմբերի 1-ից հետո կնքված անշարժ գույքերի վաճառման կամ բերքը կապալով տալու վերաբերյալ պայմանագրերը համարվեցին անվավեր³⁶: Ուշագրավ է օրենքի ընդունման արագությունը և շտապողականությունը, առանց նախնական ուսումնասիրությունների, հենց միայն իշխող կուսակցության օրգանի կոչերով գործին ընթացք տալը:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր դատական, դատախազական և քննչական մարմինների արտասահմանյան հա-

մանման հիմնարկությունների հետ հարաբերությունները, ինչպես նաև գրագործությունը: Արդարադատության նախարարության դիվանի տնօրինությանն էր պատկանում հանրապետության դատական մարմինների, դատախազության և քննչական մարմինների արտասահմանյան համանման հիմնարկությունների հետ հարաբերությունների (օրինակ՝ դատական հանձնարարությունների կատարում, հանցագործների հանձնում և այլն), դրանցով գրագործության վարումը, ինչպես նաև այդ կապակցությամբ ծագող բազմաթիվ այլ հարցերի տնօրինումը: Հայաստանի Հանրապետության արտասահմանյան դիվանագիտական ներկայացուցչությունները հաճախ էին ստանում Հայաստանի Հանրապետության դատական և այլ մարմինների, հիմնարկությունների խնդրանքները միջնորդելու այդ վայրերում գտնվող մեղադրյալներին և դատապարտյալներին դիվանագիտական ճանապարհով հանրապետություն տեղափոխելու համար: Սակայն այդպիսի պահանջների կատարումը տարերային կերպով հաճախ հանդիպում էր որոշակի դժվարությունների, քանի որ չկային համապատասխան միջպետական պայմանագրեր ու պայմանավորվածություններ: Օրինակ, Վրաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը պահանջում էր, որ Վրաստանը պատրաստ է հանձնելու նման անձանց «եթե միայն հայկական կառավարությունը կհավաստիացնի պաշտոնապես, որ նա համաձայն է փոխարինաբար հանձնելու հանցագործներին Վրաստանի կառավարությանը»³⁷: Իսկ այդպիսի հավաստում կամ էլ կնքված պայմանագիր մինչև 1920 թ. գարունը չկար: Թիֆլիսի դիվանագիտական ներկայացուցչությունը պահանջում էր հրահանգներ այդ կապակցությամբ: Նույն հարցով 1920 թ. փետրվարի 20-ին Նախարարների խորհրդին էր դիմել նաև ներքին գործերի նախարարը, որը ևս ցուցում էր պահանջում առաջնորդվելու համար այն դեպքում, երբ Հայաստանի Հանրապետության արտասահմանյան դիվանագիտական ներկայացուցչությունները դիմում էին նախարարություն խնդրելով հանձնել օտարերկրյա դատական և քննչական մարմինների «մեղադրական ակտերը կամ ծանուցագրերը Հայաստանի Հանրապետության մեջ ապրող անձնավորություններին»³⁸: Քննարկելով այս զեկուցումները՝ Նախարարների խորհուրդը 1920 թ. փետրվարի 16-ին հանձնարարեց արդարադատության նախարարին կազմել համապա-

www.lawinstitute.am

տասխան օրինագիծ³⁹ : 1920 թ. մարտի 1-ին արդարադատության նախարարը Նախարարների խորհուրդ ներկայացրեց «Հայաստանի և Վրաստանի Հանրապետությունների միջև հանցագործներին փոխադարձաբար հանձնելու և դատական իշխանությունների պահանջների փոխադարձ կատարման կոնվենցիայի» արդեն պատրաստի նախագիծը⁴⁰ :

Նախագիծը կառավարությունում հավանություն ստացավ և ուղարկվեց Թիֆլիսի դիվանագիտական ներկայացուցչություն, որպեսզի այն համաձայնեցնի Վրաստանի հետ: Մայիսի 10-ին արտաքին գործերի նախարարը զեկուցեց, որ Վրաստանը առաջարկում է «փոխադարձաբար հանձնել ոճրագործներին մինչև այդ առթիվ կոնվենցիայի երկկողմանի հաստատումը»: Այդպիսի շտապողականությունը երկու կառավարությունների կողմից էլ պայմանավորված էր որոշակի քաղաքական հանգամանքներով, այդ իսկ պատճառով առաջարկությունը հավանության արժանացավ: Բացի այդ արդարադատության նախարարության դիվանում պատրաստել և արտաքին գործերի նախարարություն են ուղարկել երկու կոնվենցիաների երկու նախագիծ⁴¹ .

1) «Վրաստանի, Ադրբեջանի և Հայաստանի հանրապետությունների դատական հիմնարկությունների միջև քաղաքացիական և քրեական գործերով անմիջական հարաբերությունների մասին»,

2) «Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հանրապետությունների քաղաքացիներին դատական ծախսերի ապահովում ներկայացնելուց ազատելու մասին»⁴² :

Արդարադատության նախարարության դիվանը տնօրինում էր ներման գործերով վարույթը⁴³ : Որոշակի կարգ այս բնույթի գործերի վարույթի համար սահմանված չէր: Արխիվային փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արդարադատության նախարարությունը դատապարտյալների ներման կամ պատժի մեղմացման միջնորդագրերը դատարանների վճիռների կամ դատավճիռների հետ միասին, նախ, ներկայացնում էր Նախարարների խորհուրդ: Կառավարությունում դրանք քննարկվելուց հետո, եթե հավանության էին արժանանում, ուղարկվում էին օրենսդիր մարմնի դիվան՝ ընթացք տալու համար⁴⁴ :

Նախարարների խորհրդին կից իրավաբանական խորհրդատվություն ստեղծելուց հետո որոշ

դեպքերում այդպիսի միջնորդագրությունները հանձնվում էին իրավաբանական խորհրդատվության եզրակացությանը, այնուհետև նոր հաստատվում Նախարարների խորհրդի կողմից և ուղարկվում խորհրդարան⁴⁵ :

Դատապարտյալների ներման գործընթացը մեծ թափ առավ 1918 թ. աշնանը՝ արդարադատության նախարարությունում, երբ նախարար նշանակվեց Հայ ժողովրդական կուսակցության անդամ Ս. Հարությունյանը: Ներման գործերով վարույթի ստեղծումը կարևոր նշանակություն ուներ 1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո զանազան արտակարգ դատարանների ու մարմինների՝ ռազմահեղափոխական տրիբունալներ, տարբեր տեսակի ռազմադաշտային դատարաններ, կողմից կայացված ակնհայտ ապօրինի դատավճիռներով անարդարացիորեն կամ չափից դուրս խիստ պատիժ ստացած անձանց նկատմամբ արդարությունը վերականգնելու գործում: Սակայն հետզհետև այդ գործընթացը վերածվեց խառնաշփոթի, քանի որ չկար միասնական ընթացակարգ, որով կսահմանվեր իսպառ ներման կամ պատժի մեղմացման գործերով վարույթը: Ծահագրգիռ անձինք ներման խնդրագրեր ուղարկում էին և՛ արդարադատության նախարարություն, և՛ անմիջապես խորհրդարան: Հայաստանի խորհրդի, Նախարարների խորհրդի և Հայաստանի պառլամենտի օրակարգերի հետազոտությունը հաստատում է, որ ներման խնդրագրերը բավականին շատ էին և ծանրաբեռնել էին օրենսդիր ու բարձարագույն գործադիր մարմնի առանց այդ էլ բավականին հագեցած աշխատանքը: Ներման անհատական գործերի արխիվային օրինակների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի խորհրդին և Հայաստանի պառլամենտին հասցեագրված խնդրագրերն այնուհետև ուղարկվում էին արդարադատության նախարարություն՝ եզրակացություն ստանալու համար: Նախարարության դիվանը այդ գործերը ուղարկում էր Երևանի շրջանային դատարանի դատախազին: Վերջինս ըստ գործի նյութերի կազմում էր զեկուցագիր-եզրակացություն և գործին կցելով վերադարձնում էր:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր դատական, դատախազական և քննչական մարմինների պաշտոնակազմի, սրանց կից գործող պաշտոնատար անձանց գործերը⁴⁶ : Արդարադատության նախարարության դիվանի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրավասության այս մասն, ըստ էության, կոչված էր ապահովելու նախարարության կարևորագույն խնդիրներից մեկը՝ կատարել դատական, դատախազական, քննչական, նոտարական մարմինների պաշտոնյաների թեկնածուների ընտրություն, վաբել նրանց անձնական գործերը:

Արդարադատության նախարարության դիվանը վարում էր կարգադրիչ, տնտեսական, հաշվապահական, արխիվային և այլ բնույթի գործերը: Արդարադատության նախարարության դիվանն էր զբաղվում դատական շրջանների և տեղամասերի կազմի, դրանց սահմանների փոփոխման, դատավորների արտագնա նիստերի կազմակերպման, վարչական միավորները մեկ դատական շրջանից մյուսին հանձնելու հարցերով:

Կարգադրիչ գործունեությունը ենթադրում էր որոշակի տնտեսական միջոցառումներ՝ ուղղված ընդհանուր իրավասության դատական մարմինները, հաշտարար դատական բաժինները և քննչական մասերը շինություններով ապահովելուն (զնում, կառուցում, վերանորոգում), դրանց կահավորելուն, ինչպես և դրանց անհրաժեշտ օրենքների հավաքածուներով, օրենսդրական ակտերով ապահովելուն, որի համար արդարադատության նախարարությունը կառավարությունից պարբերաբար խնդրում էր դրամական հատկացումներ⁴⁷: Հանրապետությունում հատկապես լուրջ էր իրավաբանական գրականության և գործող օրենքների հավաքածուների խնդիրը, այդ իսկ պատճառով կառավարությունը հատուկ որոշումով արգելել էր դրանց արտահանումը հանրապետության տարածքից⁴⁸: Միաժամանակ, միջոցներ էին տրամադրվել արդարադատության նախարարությանը արտասահմանում դրանք ձեռք բերելու և հանրապետություններ կրելու համար⁴⁹:

Առաջին Հանրապետության կյանքում «անիծյալ հարցերից» մեկն էլ հանդիսանում էր բնակարանային կամ շինությունների հարցը: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ նոր ստեղծվող պետական մարմինների, հիմնարկությունների և դրանց պաշտոնյաների համար բնակարաններ և համապատասխան շինություններ ճարելու հարցում իշխանությունները հանդիպում էին դժվարությունների: Արդարադատության նախարարությունը այս հարցին առնչվում էր նրանով, որ դատական պաշտոնյաների հիմնական մասը դրսից, այսինքն՝ արտասահմանից հրավիրված անձինք էին: Բացի

այդ գավառներում հաշտարար դատարանները և քննչական մասերը մեծամասամբ նոր ստեղծված պետական հիմնարկություններ էին, իսկ դրանցում պաշտոնավարողները՝ մայրաքաղաքից նշանակված ծառայողներ: «Բնակարանային ճգնաժամը» մեղմացնելու նպատակով Նախարարների խորհուրդը 1919 թ. հուլիսի 3-ին ընդունել էր օրենք «Պաշտոնեական անձանց և պետական հիմնարկությունների համար Հայաստանի Հանրապետության քաղաքներում բնակարաններ և կացարաններ բռնագրավելու կանոնների և բռնագրավման հանձնաժողովներ կազմելու մասին»⁵⁰: Համաձայն այդ օրենքի՝ Երևան քաղաքում և Հայաստանի Հանրապետության այլ քաղաքներում ստեղծվում էին բնակարաններ և կացարաններ բռնագրավելու հանձնաժողովներ: Այդ հանձնաժողովներին իրավունք էր տրվում կատարել բնակարանների ու կացարանների բռնագրավում պետական հաստատությունների և դրանց ծառայողների համար: Օրենքը ժամանակավոր էր և գործելու էր մինչև 1920 թ. հունվարի 1-ը: Արդարադատության նախարարությունը միաժամանակ մշակել էր օրինագիծ «Բնակարանների և այլ ապրելու շենքերի սահմանային գների մասին», որը վերոհիշյալ օրենքի հետ միասին Նախարարների խորհուրդը հաստատել է հուլիսի 3-ին⁵¹: Օրենքը գործելու էր մինչև 1920 թ. սեպտեմբերի 1-ը: Օրենքով կարգավորվում էր գրավման ենթարկված բնակարանների կամ սենյակների համար վարձավճարի գումարը: Այս օրենքի ուժը Նախարարների խորհուրդը 1920 թ. օգոստոսի 23-ին երկարացրեց մինչև 1921 թ. հունվարի 1-ը⁵²: Հետագայում խորհրդարանը ևս անդրադարձել է այս հարցին 1919 թ. հոկտեմբերի 3-ին, ընդունելով «Օրենք Երևան քաղաքի բնակարանների գրավման մասին»⁵³: Այս օրենքով վերացվում էին Նախարարների խորհրդի 1919 թ. հուլիսի 3-ի օրենքի Երևան քաղաքին վերաբերվող հոդվածները և սահմանվում էին Երևանում բնակարանների գրավման նոր կանոններ:

Այսպիսով, արդարադատության նախարարության դիվանի իրավասության մեջ էին մտնում «օրենսդրական» բնույթի գործերը, վիճակագրական գործի կազմակերպումը և դատավճարի տեղեկագրերի հրատարակումը, նախարարության գործունեության հաշվետվությունների կազմումը, արդարադատության նախարարությունում ստացված դատական գործերով վարույթի տնօրինումը,

www.lawinstitute.am

մասնավոր դեպքերի համար քաղաքացիական և քրեական օրենսդրության կիրառման հարցերով վարույթը, հանրապետության դատական հիմնարկությունների և քննչական մարմինների՝ արտասահմանյան համամասն հիմնարկությունների հետ հարաբերությունների վարույթն ու գրագրությունը,

ներման գործերով վարույթը, դատական հիմնարկությունների անձնական կազմի, ինչպես և սրանց կից գործող պաշտոնատար անձանց գործերով վարույթը, նախարարության կարգադրիչ, տնտեսական, հաշվապահական, արխիվային և այլ բնույթի գործերի վարումը:

¹ Տե՛ս Свод законов Российской империи. 1910. Т. 1, книга 1, часть вторая. “Учреждение министерства юстиции». С. 224, 775.

² Տե՛ս Հայաստանի առաջին հանրապետությունում օրենսդիր գործառնությունը 1918 թ. օգոստոսի 1-ից մինչև 1919թ. ապրիլի 27-ը իրականացնում էր Հայաստանի խորհուրդը: Ապրիլի 27-ից մինչև Հայաստանի պառլամենտի (խորհրդարանի) գումարման օրը՝ 1919 թ. օգոստոսի 1-ը կառավարությունն օժտված է օրենսդիր լիազորություններով: Հայաստանի պառլամենտը գործել է մինչև 1920 թ. մայիսի 5-ը: Մայիսի 5-ից սկսած մինչև հանրապետության անկումը խորհրդարանը հատուկ օրենքներով իր լիազորությունները հանձնում էր կառավարությանը:

³ Տե՛ս Հայաստանի առաջին հանրապետությունում դատական շինարարության հիմնահարցերի ու դատարանակազմական օրենքների մասին մանրամասն տե՛ս «Վաղարշյան Ա.Գ. Հայաստանի առաջին հանրապետության դատական համակարգը (1918-1920 թթ.), Եր., 2006» պատմաիրավական հետազոտությունում:

⁴ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 166, ց. 1, գ. 14, ք. 144:

⁵ Տե՛ս Հայաստանի պառլամենտի օրենքների հավաքածու, Երևան, 1920, թիվ 7, էջ 45-51: Երկրորդ օրենքը փոփոխության էր ենթարկում և լրացնում քաղաքացիական դատավարության կանոնադրության այն հոդվածները, որոնք վերաբերում էին դատական տուրքերին, տուգանքներին, ինչպես նաև վկաների, հոգևորականների, փորձագետների վարձատրության կարգին ու չափերին:

⁶ Տե՛ս Հայաստանի խորհրդի հաստատած օրենքները, 1919, էջ 41:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի պառլամենտի օրենքների հավաքածու: Երևան, 1920, թիվ 8, էջ 60:

⁸ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, 1-ին մաս, ք. 68:

⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, ք. 8:

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 58, ք. 114:

¹¹ Տե՛ս Բացի վերոհիշյալ օրենքներից Հայաստանի առաջին հանրապետությունում ընդունվել են քրեական իրավունքի ոլորտի հասարակական հարաբերությունները կարգավորող այլ օրենքներ, ինչպես օրինակ 1919 թ. հուլիսի 24-ի Նախարարների խորհրդի օրենքը «Մահվան պատժի մասին» /տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 2-րդ մաս, ք. 25 և գ. 69, ք. 162/, և այլն: Սակայն դրանց նախագծերի մշակմանն արդարադատության նախարարությունը որևէ առնչություն չի ունեցել:

¹² Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, ք. 114:

¹³ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 69, ք. 66:

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, ք. 114: Ներման «հրովարտակն» ընդունվել է հապշտապ կերպով, առանց պատշաճ իրավաբանական մանրամասնությունների, ինչի պատճառով համաներումը որոշ պատժատեսակների նկատմամբ կիրառելիս առաջանում էին դժվարություններ: Օրինակ, կիրառել էր համաներումը մահապատժի դատապարտվածների նկատմամբ, թե ոչ: «Հրովարտակի» կիրառման բարդությունների հարցն առաջինը հարուցեց Երևանի շրջանային դատարանի ընդհանուր ժողովը՝ (1919 թ. հունիսի 11-ին) դիմելով արդարադատության նախարարին: Խնդիրը քննարկելու համար նախարարը հրավիրեց դատական, դատախազաքննչական պաշտոնյաների հատուկ խորհրդակցություն, որը քննարկելով հարցը, մշակեց մայիսի 28-ի ներման հրովարտակը լրացնող օրենքի նախագիծը (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, ց. 1, գ. 29, ք. 85): Այդ նախագիծը որպես հրովարտակի լրացուցիչ հոդվածներ և պարզաբանումներ Նախարարների խորհուրդը հաստատել է 1919 թ. հուլիսի 8-ին (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 2-րդ մաս, ք. 7 և ֆ. 199, ց. 1, գ. 69, ք. 64 (բուն օրենքն է):

¹⁵ Տե՛ս Արդի իրավաբանական եզրույթաբանությանը համապատասխան պետք է լինի «համաներում» կամ «ընդհանուր ներում»:

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, 1-ին մաս, ք. 24:

¹⁷ Տե՛ս Բացի արդարադատության նախարարության կողմից մշակված կամ առաջարկված համաներման ակտերից Հայաստանի առաջին հանրապետությունում ընդունվել են նաև այլ համաներման ակտեր, որոնց նախագծերի մշակման հետ արդարադատության նախարարությունը չի առնչվել: Այդպիսի օրենքներից է «Քրեական հանցագործների վերաբերմամբ դատարանների որոշումների կատարումն առկայելու մասին» օրենքը, որն հաստատվել է 1920 թ. նոյեմբերի 11-ին Նախարարների խորհրդում (տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, 2-րդ մաս, ք. 255, ֆ.

www.lawinstitute.am

199, գ. 1, գ. 162, 2-րդ մաս, թ. 321): Համաներման մեկ այլ ակտ ընդունվել է 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին, Նախարարների խորհրդի կողմից: Համաձայն այդ ակտի բոլոր քաղաքական հանցագործներն ազատվում էին բանտարկությունից (տե՛ս նաև ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 162, 2-րդ մաս, թ. 351):

¹⁸ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 150, թ. 13:

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 150, թ. 13:

²⁰ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 150, թ. 12: Թե ի՞նչ է տեղի ունեցել հետագայում սահմանադրության մշակման հարցում, հնարավոր չէ պարզել, որովհետև վերը նշված երկու նամակներից բացի որևէ այլ փաստաթուղթ, հատկապես իրավական, չի պահպանվել և հասել մեզ: Ամենայն հավանականությամբ 1920 թ. մայիսյան խռովությունը, դրանից հետո ծավալված իրադարձությունները, իսկ այնուհետև հանրապետության անկումը խանգարեցին սահմանադրության նախագծի մշակման աշխատանքներին, և Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունն այդպես էլ չունեցավ իր հիմնական օրենքը՝ սահմանադրությունը:

²¹ Տե՛ս Առաջին հանրապետությունում իրավաստեղծ իրավական գործունեությունն ամբողջական հետազոտության չի ենթարկվել: Այս հարցում կան առանձին հրապարակումներ որոշակի ոլորտներում ընդունված օրենքների որակական քերթությունների վեր հանման ուղղությամբ: Օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում երդվյալ ատենակալների դատարանի ներմուծման մասին», «Արտակարգ քննիչ հանձնաժողովի և արտակարգ դատարանի կանոնադրություն» օրենքների մանօրինակ քերթությունները վեր են հանվել Ա.Գ. Վաղարշյանի Հայաստանի առաջին հանրապետության դատական համակարգը (1918-1920 թթ.), Եր., 2006 պատմաիրավական հետազոտությունում (տես այդ աշխատության 99-117, 146-176 էջերը):

²² Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 93:

²³ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 33, թթ. 64-66:

²⁴ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 207:

²⁵ Տե՛ս Սակայն պետական մարմինների, այդ թվում նաև դատարանների գործավարությունը հայացնելուց, «ազգայնացումից» հետո դժվարություններն ավելի շատացան:

²⁶ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 144:

²⁷ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 69, թ. 92:

²⁸ Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 5, часть вторая. «Учреждение министерства юстиции», п. 3, 4. С. 224, 775.

²⁹ Տե՛ս Չմայած օրենքի այս կանոնին, ամենայն հավանականությամբ, այդպիսի տեղեկագրեր ՀՀ-ում չեն հրապարակվել: Համենայն դեպս արխիվային նյութերում նման փաստաթղթերի կամ այդ հաստատող փաստերի չենք հանդիպել:

³⁰ Տե՛ս Свод законов Российской империи. 1910. Т. 1, книга 5, часть вторая. «Учреждение министерства юстиции», п. 3, 4. С. 224, 775.

³¹ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 121, թ. 371:

³² Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 117, թթ. 176-177:

³³ Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 1, часть вторая. «Учреждение министерства юстиции», п. 5, 10. С. 224, 775.

³⁴ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 14, թ. 79:

³⁵ Տե՛ս «Հայաստանի աշխատավոր», թերթ, 1919, հունիսի 14, թիվ 71:

³⁶ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 144:

³⁷ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 28, թ. 87:

³⁸ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 28, թ. 82:

³⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 206, գ. 1, գ. 28, թ. 83:

⁴⁰ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 118, 1-ին մաս, թ. 39:

⁴¹ Տե՛ս Երկու փաստաթղթերի հետագա ճակատագրի մասին որևէ տվյալ մեզ չհաջողվեց հայտնաբերել: Ամենայն հավանականությամբ դրանք հայ-վրացական կոնֆերանսում ընթացք չեն ստացել:

⁴² Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 69, թթ. 70-78:

⁴³ Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 1, часть вторая. «Учреждение министерства юстиции», С. 224, 775.

⁴⁴ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 118, 1-ին մաս, թ. 21:

⁴⁵ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 14, 1-ին մաս, թ. 47:

⁴⁶ Տե՛ս Свод законов Российской империи, 1910, Т. 1, книга 1, часть вторая. «Учреждение министерства юстиции», п. 2. С. 778.

⁴⁷ Տե՛ս Հայաստանի խորհրդի հաստատած օրենքները, 1919, էջ 56՝ «Արդարադատության նախարարության նոր քայլված հաշտարար բաժինների և քննչական մասերի սկզբնական կահավորման համար վարկ բանալու մասին»:

⁴⁸ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, գ. 1, գ. 118, թ. 147:

⁴⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, 1-ին մաս, ք. 144:

⁵⁰ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 16, ք. 270:

⁵¹ Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 14, ք. 151 և ֆ. 199, ց. 1, գ. 16, քք. 179-186:

⁵² Տե՛ս ՀՀ ԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 162, 2-րդ մաս, ք. 241:

⁵³ Տե՛ս Հայաստանի պառլամենտի օրենքների հավաքածու, Երևան, 1919, N 1, էջ 18-21:

РЕЗЮМЕ

Диван министерства юстиции Первой Республики Армения и основные направления его деятельности

Настоящая научная статья посвящена важному звену центрального аппарата министерства юстиции Первой Республики Армении /1918-20г.г./ - Дивану министра.

Это был действующий орган министерства, который осуществлял ряд полномочий: вел дела законодательного характера и участвовал в предварительной законотворческой деятельности, предпринимал меры по повышению уровня законотворческой культуры, организовывал статистическое дело в сфере юстиции и обнародование ведомостей судимости, а также составление отчетов о деятельности министерства. Диван министра возглавлял судопроизводство, в том числе производство по делам о помиловании, а также, в частных случаях, проблемы применения гражданского и уголовного законодательства, вел отношения с аналогичными иностранными учреждениями судебных, следственных органов, органов прокуратуры, а также ведал канцелярией, вел дела аппарата судебных, следственных органов, органов прокуратуры, должностных лиц, действующих при них, а также осуществлял деятельность распорядительного, экономического, бухгалтерского, архивного и иного характера.

SUMMARY

Divan of the Ministry of Justice of the First Republic of Armenia and the Main Directions of Its Activities.

This scientific article is devoted to the very important central apparatus of the ministry of justice of the First Republic of Armenia/1918-1920/: minister's divan.

This was a body within the ministry of justice, which carried out several functions:

- handling issues of legislative nature, and participated in preliminary lawmaking process;
- taking measures to improve the level of the legislative culture;
- organizing the statistic process in the field of justice and publishing the bulletin of convictions, as well as reporting the activities of the ministry;
- managing court cases including proceedings of amnesty, application of civil and criminal legislation issues in certain matters;
- handling court, prosecutor and investigative bodies' relations with foreign identical bodies and carried out the correspondence between them;
- fulfilling the cases of courts, prosecutors, investigative bodies' staff and the cases of the officials acting under those bodies;
- realizing regulatory, economic, accounting, archive and other activities.